

ԻՆՉ ՊԻՏԻ ԼԻՆԵՐ ԸՆԿԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՎԻՃԱԿԸ , ԵՔԷ ՔՐԻՍՏԻՆԵՆՈՒԹԻՒՆԸ ՉԷ
ԲԵՒԷՐ ԲՆԱԿԻ ԱՇԽԱՐՀԻ ՎԵՐԱՑ

(Հարուհի աղաթիւնն և վերջ . տես թիւ 3.)

Հաստատունք մեր վերջին եզրակա-
ցութիւններն այնպիսի մեծ վիպու-
թիւններով որք բնու կատարածելի չը
պիտի լինին փիլիսոփայութեան առջև :
Թերաւ փիլիսոփայութիւնն , ը-
սաւ Պագան , կը հեռացնէ ՚ի կրօնից ,
և կատարելալն կը մտանցնէ առ այն .
նչ որ կ'ստանայ թէ կայ մի Մտուած
բայց նա միայն , որ չուզէր թէ Մտ-
տուծոյ գոյութիւնը լինի աշխարհի
վերայ :

Ըստ Մօնղէսգիւի « ԲՅԵԼ Թէ
կրօնը հարկադրիչ պատճառ մը չէ , ս-
րովհետեւ միշտ Հարկադրիչ , ըսել
կըլլայ թէ քաղաքական օրէնքներն և ս-
տիպիչ պատճառ չեն . . . : Ինչիրը
խմանալու վրայ չէ թէ լա՛ւ և ս էր ար-
դեօք որ մարդ մը կամ ժողովուրդ բը-
նաւ չունենար կրօն , քան թէ ունե-
ցածն չարաչար գործադրէր , այլ իմա-
նալ թէ որն նուազ չար է , երբեմն
չարաչար ՚ի գործ գնել կրօնն , թէ բը-
նաւ կրօն չունենալ » :

« Օտրմանտի է Ստարգոնի պատ-
մութիւնն , կ'ասէ մեր ՚ի փիլիսոփայութիւն
կոչած անուանի անձն : Թէրէի աստ-
ուածն երեւեցաւ անոր երազին մէջ
և հրամայեց բոլոր Ազիյատական բուր-
մերն սպանանել . նա հասկացաւ իւ-
կոյն որ աստուածներն անհաճոյ են
իւր թագաւորութեանն , որովհետեւ
նորա իրենց ամենօրեայ կամոց հակա-
ռակ բաները կը հրամայէին իրեն . ուս-
տի ինքն հեռացաւ և ՚ի թէօքի գը-
նաց » :

Վերջապէս , կը կանգնէ Ժ . Ժ .
Բուսսոն . « Փախէք անանցս , որք

բնութիւնն բացարձակ պատրաւ ա-
կաւ , կը սերմանեն մարդկան սրտին
մէջ ցաւ ազնի վայ գոպեաաւ թիւններ
և իբր իրենց երեւելի երկրպոյտ թեանց
մասին հարիւրադատիկ աւելի յամառ-
են քան իրենց հակառակորդները : Են
մեծամիտ պատճառանօք , որով իրենք
համարուած , ճշմարտուած և համար-
ձակութիւն ստացած են , կը հնազան-
դեցնեն նորա զմեզ բունի իրենց հա-
տու սրաշման , և կամին ապ մեզ իբ-
րեւ ճշմարիտ սկզբունք իրաց , անի-
մաց դրութիւններ , զորս ինքեանք
հաստատած են ՚ի մտի : Սակայն խոր-
տակելով , եզծելով և սոնակիս առ-
նեքով այն ամեն քան , զոր մարդիկ կը
յարգեն , նա և կը զօրեն տառապեալ-
ները իրենց յետին մտիթարութեանն
և զօրաւորներն ու մեծատունները ի-
րենց կարեաց միակ կուսին . կը խլեն
՚ի խորոց սրտից մեզոյ տապնասին , ա-
ռաքինութեան յոյն , և կը պարծին
տակաւին իբր բարեբոլոր մարդկու-
թեան : Արբէք , կ'ասեն նորա , ճըշ-
մարտութիւնը փնտսակար չէ մարդ-
կան . ես և ս միահաւան եմ իրենց
այս մասին . և այս , ըստ իմ կարծեաց ,
մեծ նշանակ ժ' է , որ իրենց ուսու-
ցածն ճշմարտութիւնն չէ :

Փիլիսոփայութեան մէջ իմտոտա-
կութեան ամենէն ընտել մի մասն է
համեմատել ըստ փիլիսոփայութեամբ
ժողովուրդ մը վատ բրիտանեայ ժո-
ղովուրդի մը հետ , որպէս թէ դիւ-
րագոյն է պատրաստել ճշմարիտ փի-
լիսոփայութեամբ ժողովուրդ մը , քան
ճշմարիտ բրիտանեայ ազգ մի : Չը
գիտեմ թէ անհատից մէջ , դիւրա-
գոյն է մէկն ձեռք բերել քան միւսը ,
այլ որովհետեւ ինչիրը ժողովուրդի
վերայ է , կը հաստատեմ թէ պէտք
է գիտնալ որ , առանց կրօնի ժողո-
վուրդ մի ՚ի չարն գործ կը գնէ փիլի-

ստփոյու թիւնը , ինչպէս և քրիստոնեայք շարաշար կը գործադրեն կրօնն առանց փիլիսոփայութեան , և ահա այսու շատ կը փոխուի խնդրոյն կերպարանքը :

Միւս կողմանէ խիստ գիւրին է հրատարակել գրեանց մէջ բարի օրի նակներ , բայց խնդիրը գիտնալ է թէ արդեօք այդ օրինակներն հաստատապէս կրօնից ուսմանէն յառաջ կը գան և անվրէպ անախ՝ կը բղխին . այս է ահա որ ցարգ յերևան չեկաւ : Արմնայ տակաւին իմանալ թէ փիլիսոփայութիւնը ամենայն գիրութեամբ եւ ՚ի վերայ գահու կարող է իշխել ՚ի վերայ անչափութեան , անձնափրութե , փառասիրութեան , մարդկան փոքրիկ կրից , և թէ նա կարող է կրթել մարդկութիւնը այնպիսի գիւրութեամբ , որով կը ստրծենայ նա գրիչ ՚ի ձեռին :

*ԱՅՍ ՍԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐՈՎ . ՈՒՐԵՄՆ ՓԻԼՍՈՓԱՅՈՒԹԻՒՆԸ ՁԷ ԿԱՐՈՂ , ԸՆԵԼ ԱՅՆ ՊԻՍԻՐԱՐԻՒՄԸ . ՈՐՈՒՆ ԼԱՒԱԳՈՅՆԸ ՉԿԱՐԵՆԱՅ ԸՆԵԼ ԿՐՕՆՆ . ԲԱՅՑ ԿՐԻՍՏՈՆԵՒՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՐՈՂ Է ԸՆԵԼ ԱՅՆՊԻՍԻՐԱՐԻՒՆԵՐ . ՈՐԲ ԱՆԿԱՐԵԼԻ ԿԸ ԼԻՆԻՆ ՓԻԼՍՈՓԱՅՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ :

Արդի կառավարութիւններն , առանց երկրայութեան , քրիստոնէութեան պարտական են իրենց տեւական իշխանութիւնն և յեղափոխութեան սակաւութիւնն . վասն զի քրիստոնէութիւնը զիրենք նուազ ալիւնարբու ըրաւ . այս լաւ եւս կը հաստատուի արդեամբ , եթէ բազմատենք ներկայ կառավարութիւններն նախկիններուն հետ : Արօնն , լաւ ևս ճանաչուելով , հարածեց մօրեզնութիւնը և աւելի քաղցրութիւն մը տրուաւ քրիստոնեայ բարուց : Այս փոփոխութիւնն գրականութեան արգիւնք չէ , որովհետեւ ուր որ գրականութիւնն լուսաւորած է , մարդ-

կութիւնն տակաւին իւր յարգն բաւարար չէ . Աթենացոց , Արիստագոց , Հառվոնց կոյսերաց և Չինաց անգթութիւններն կը հաստատեն զայս Գթութիւնը Աւետարանի արդիւնքն է ո :

Սեզ գալով , մենք համոզուած եմք որ քրիստոնէութիւնը յաղթանակապիտի ելլայ այն փորձէն , որով ինքը պիտի զրտուի ու սրբագործի . մենք աւելի այնու կը համոզուինք , որովհետեւ քրիստոնէութիւնը արդարութեան պաշտպան է , և որչափ քննեն զայն , այնչափ խորին կը գտնեն : Իւր խորհուրդները բնութիւնը կը բացատրեն , իւր գործերն իր սկզբունքները կը հաստատեն : Իւր ոչորմածութիւնն հազարաւոր կերպերով յաջորդեց նախնեաց անագորութեան . նա ոչ ինչ չը կորոյս նախկին փառաւորութենէն և իւր կրօնը առաւել եւս գոհացոյց միտքն ու սիրտը . անոր պարտական եմք ամենայն ինչ , գրականութիւնը , գիտութիւնները , մշակութիւնները և գեղարուեստներն . նա միացոյց բարոյականը կրօնականին և մարդը Աստուծոյ հետ : } Կառու Բրիտանոս փրօկիչ բարոյական մարդոյ , նայնպէս եւ փրկիչ է բնական մարդոյ . նա դիպեցաւ իբրև մի մեծ և երջանիկ դէպք , որպէս զի բարբարոսաց ջրհեղեղին և բարուց ընդհանուր ապականութեան առաջքն առնու : Աթէ ուրանան իսկ քրիստոնէութեան գերբնական ապացոյցներն , տակաւին պիտի մեան իւր բարոյականութեան բարձրութեան , իւր բարութեանց անչափութեան և իւր փառաց գեղեցիկութեան մէջ ապացոյցներ , որովք գոհացուցիչ կերպիւ կը հաստատուի որ նա ամենէն աւելի չքնաղ և աստուածային կրօն մ է և ամենէն աւելի սուրբ , որոյ նմանը մարդիկ գործադրած չեն երբէք :

« Իսկ անոնց , որք կը դժկամակին կրօնի գէտ, կ'ըսէ Վատքալ , պէտք է նախ ցուցանել որ նա արդարութեան հակառակ չէ : նա ճշմարիտ է և պէտք է յարգել զայն , ապա սիրելի առնել զայն և գոհութիւն մատուցանել նորա ճշմարիտ լինելուն համար . եւ ապա անհերքելի վկայութեամբ ցուցը նել անոր ճշմարտութիւնը , հնութիւնն ու սրբութիւնը իւր մեծութեամբ բն ու բարձրութեամբ ր » :

Վհա այսպէս ծրագրած է այն մեծ մարդը , որուն հետեւեցանք մենք մեր բանաստուութեան մէջ , մենք քրիստոնէութեան հակառակորդներուն յառաջ բերած հասարակ փաստերով չբխօսեցանք , եւ ահա վկայութեանց շարք մի եւս մի և նոյն եղրակացութիւնն պիտի հետեւեցնէ և վերջ պիտի տանք մեր բանաստուութեան :

Քրիստոնէութիւնը կատարեալ է , իսկ մարդիկ անկատար :

Վրդ անկատար սկզբունքէ մը կարելի չէ կատարեալ հետեւութիւն հանել . ուրեմն և քրիստոնէութիւնը մարդիկներէ յառաջ եկած չէ :

Եթէ նա ՚ի մարդկանէ չէ , ուրիշ տեղէ մը կարելի չէ լինել բաց եթէ Ղ'ստուծոյ , և եթէ Ղ'ստուծոյ է նա , ուրեմն մարդիկ զայն մի միայն աստուածային յայտնութեամբ կարողացան ճանաչել :

Ուրեմն քրիստոնէութիւնը Ղ'ստուծոյ յայտնեալ կրօն մ' է :

Տ Ա Ր Օ Պ Ր Ի Ա Ն
 Թարգմանեաց Դ Գ Ն
 շէտրէնէ Գ . Տ . Յ .
 Ի սոյն լի :

(Շարունակութիւն , տես թիւ 3)

1. ԵՐԿԻՒՂ, ՅԱՍՏՈՒՐՈՅ . Մեզքէ , մտութենէ և շար ստխրութենէ ետ կենալու և ազատ մնալու մէկ հատիկ առաջին ու գլխաւոր միջոյն է Աստուծոյ երկիւղը , շար գործողը ոչ երկիւղածութիւն ունի և ոչ Աստուածսիրութիւն : Աստուած է գերագոյն բարի , Հայր բարեգութ , նախախնամող և բարերար , որ միմիայն հաճութիւն ունի սիրոյ սրբութեան և բարութեան մէջ , ուստի կը կամի որ մեք ալ սիրով և յօժարութեամբ հետեւինք իրեն , ինչպէս որ նա զմեզ կը սիրէ , մեք ևս սիրեմք զինքը . և սիրել ուրիշ կերպով չը լինիր բայց եթէ երկիւղածութիւննորա կամաց հնազանդելով , վախնալ որ իրեն կենսատու օրինաց և ամենաբարի կամաց ներհակ չը գործեմք : Այսպիսի երկիւղածութեամբ մեք կը ճանաչեմք Աստուծոյ ամենագիտութիւնը , որ մեր սրտի գազանիքն ալ գիտէ , և կը զգամք նորա ամեն տեղ լինելը , որ ոչ խորշ մի և ոչ խաւարին խորապիտ մի նորա ներկայութենէն : Թափուր չէ , և ամենեւին պաշտնեաց և մթութեան մէջ գործուած ու մթտածուած բան մի չը կայ , որ նորա ու մենատես աչքը զննած չը լինի , կը ճանչնամք որ նորա տչաց սրբութիւնը կ'ատէ մարդկան պիտը գործքերը եւ կը զըւի անոնցմէ :

Արդ երկիւղած մարդը գիտնալով Աստուծոյ այս կատարելութիւնները անթիտածութիւնը զնքը պարկեշտութիւն ու որբութեան լէջ կը կրթէ ոչ Աստուծոյ ներկայութենէն պատկառելու և ամթածահար լինելու խորհուրդ մի չունենայ և վաս գործ մի չընէ , այնպէս կը պարտատէ իւր անձը որ միշտ սրբը

